

Előadásomat a magyar nyelvtudomány kézikönyvéből, Németh Gyula: A magyar rovásírás című könyvének egyik idézetével zárom:

„...történeti feljegyzések bizonyítják, hogy ez az írás régóta valóban megvolt és a jeleknek egyéb abécék jeleivel olyan természetű, hogy a későbbi mesterséges kitalálás kizártnak tekinthető...”²⁷

Bebizonyosodott tehát, hogy bármely más kultúra is vesz körbe bennünket, magyarokat, sikerült megőrizni az ősi írásformákat, melyek egy közös ponton találkoznak – akár a régi görög írás „ipszilonján”, akár „dighammaján” keresztül.

Mindezt a magyar nép számára, a székely nép ősi rovásírása mentette meg.

* * *

Agócs Károly

Gondolatok a műfordításról az Arany János emlékévé kapcsán

Művészet, vagy mesterség?

Korunkban, amikor már több évtizedes múlta tekint vissza a fordítás tudománya, a traduktológia, szakmai körökben még mindig fel-felmerül a kérdés, melyet alighanem már az a fordító is felvetett magának, aki elsőnek ültetett át egy irodalmi művet az anyanyelvére, több száz évvel ezelőtt: művészi teljesítmény-e, vagyis művészet-e a műfordítás? Igaz, a kérdést ma már olyan formában szokás feltenni, amely magában foglalja a választ: Miért nem művészet a műfordítás? Miért csak az eredeti írás tekinthető műalkotásnak? A kérdés feltevésének ez a formája ugyanakkor azt is sugallja, hogy akár művészetnek is lenne tekinthető, ha valamilyen apróság nem hiányozna ehhez a minősítéshez. Hiszen a jó fordító a jó író talán valamennyi erényét magáénak mondhatja, úgymint magas szintű szövegalkotási készség, páratlanul gazdag szókincs, kiváló stilisztikai érzék, kreativitás stb. Sőt a forma, a megjelenítés színvonalát illetően a fordítása akár felül is múlhatja a forrásnyelvi szöveget. (Íratlan törvény bár, hogy a fordítás ne legyen jobb, mint az eredeti.) Ám műalkotásnak mégis csak az eredeti tekinthető, a

fordítása pedig csak annyiban eredeti, hogy magán viseli a fordító intellektusának, de még lelki alkatának is bizonyos jegyeit, mint ahogy arra még utalásokat teszünk a későbbiekben. Egy, a zene világából vett példával élve, egy zongoradarab gitár-átirata a maga nemében felülmúlhatja az eredeti kompozíciót, ha például jobban kihasználja az ebben a hangszerben rejlő lehetőségeket, mint a komponista a zongora által kínáltakat, mégis csak egy műalkotás átirata, adaptációja marad, szerzője pedig ezzel a teljesítményével „csak” kiváló szakembernek, mesterembernek minősíthető, nem pedig alkotóművésznek. Van még egy körülmény, amelynek okán még nagyobb megbecsülés illetné meg a fordítót, anélkül azonban, hogy egyértelműen művésznek minősülne: a feladata, munkája – természetesen minőségi irodalomról beszélünk – valójában nehezebb, mint az íróé. Első olvasatra ez akár abszurdnak is tűnhet, de gondoljunk csak arra, hogy az író (általában) ihletből ír, egyfajta kegyelmi állapot áramlatának sodrásában születik benne a szöveg, melyet viszonylag gördülékenyen, többé-kevésbé állandósult lendülettel fektet írásba. A fordító számára ez a szöveg azonban idegen, és mondatról mondatra kell újraalkotnia az anyanyelvén, olykor napokig töprengve egy-egy megoldáson, vagy csak a lehető legjobb megoldáson. Szemléltessük mindezt egy egyszerű, irodalmon kívüli példával. Egy

²⁷Németh Gyula: A magyar Nyelvtudomány kézikönyve
Szerk.: Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula
Budapest, MTA, 1934.

II. kötet – 2. füzet: Németh Gyula: A magyar rovásírás
(32. old. – 30. sor)

átlagos műveltségű és olvasottságú ember, aki magas szinten tud egy idegen nyelvet, ha indíttatást érez rá, könnyedén, néhány apróbb nyelvtani és stilisztikai hibával, olvasmányosan meg tud írni egy levelet, amelyben például beszámol a nyaralása során szerzett élményeiről. Ha azonban le kell fordítania egy közepes nehézségű szöveget arról a nyelvről, amelyet magas szinten tud, azzal szembesül, hogy akadozik a szövegalkotási készsége, és bár értelmezési problémái nincsenek, talán egyetlen egy mondatot se képes könnyedén, kellő pontossággal és stilisztikai szempontból kifogástalanul megfogalmazni. Azért, mert a fordítás szövege nem őbenne, belső készítésre születik, hanem mondatról mondatra feladatot kell megoldania a megfogalmazásával. Ám ha gyakorlott fordító volna, vagy eleve jó fordítói készséggel rendelkezne – ami viszonylag ritka – akkor szinte semmilyen nehézséget se jelentene számára egy színvonalas fordítás elkészítése.

De miben is áll a jó fordítói készség? A korábban felsorolt írói erények mellett elsősorban az absztrakciós képességben, ami ilyen értelemben a gondolati tartalmat megjelenítő adott nyelvi formától való elvonatkoztatás képességét jelenti. Vagyis a fordítónak, mielőtt újrafogalmazná egy adott forrásnyelvi mondat tartalmát a célnyelven, el kell tudnia vonatkoztatni az azt alkotó szavaktól, mintegy el kell felejtenie azokat, és csak az általuk kifejezett tartalmat kell átmentenie, hogy a következő lépésben újból megfogalmazza, „szövegessítse” a célnyelv szavaival, annak nyelvi struktúrájában, nyelvtani és stilisztikai követelményeinek megfelelően. Kezdő fordítóknál jellemző hiányosság, hogy nehezen tudnak elvonatkoztatni a forrásnyelvi szövegtől, ami miatt a fordításuk helyenként (esetünkben) „magyartalan”, vagyis magán viseli a forrásnyelv grammatikai, szóhasználati és stilisztikai vonásait. Néhány példa:

The contract has been terminated. – (~~A szerződés fel lett bontva.~~) A szerződést felbontották. * Le métro était encore fermé. – (~~A metró még zárva volt.~~) A metró még nem járt. * Esta es la propuesta aprobada por la junta. – (~~Ez az a javaslat, amelyet elfogadott a testület.~~) Ezt a javaslatot fogadta el a testület.

A kezdő fordítók (nem pályakezdő műfordítókról beszélünk) jobban is fordítanak idegen nyelvre, mint az anyanyelvükre. Ennek az a ma-

gyarázata, hogy az adott idegen nyelvet többnyire tudatosan, módszeresen sajátították el az alapoktól kezdve, nyelvtani szabályaival és stilisztikai sajátosságaival együtt, a nyelvhasználat folyamatos kontrollja mellett. Mindemiatt pedig tudatosabban használják, mint az anyanyelvüket. Természetesen a szövegalkotási készségük az anyanyelvükön jobb, ha az a szöveg belső indíttatásból születik, mint például levélírás esetében.

A fordítói lelemény

Az említett absztrakciós képesség az alapja egy olyan fordítói erénynek, amely külön figyelmet érdemel. Ez pedig a leleményesség, aminek köszönhetően a fordító képes jól eltalálni, „frappáns” megoldást találni különösen nehéz, első látásra akár lehetetlennek tetsző fordítói feladatokra is. G. Flaubert *L'éducation sentimentale* c. regényét Gyergyai Albert fordította, a címmel azonban nem boldogult, és Tóth Árpádhoz fordult segítségért. Szó szerinti fordítása: *Az érzelmi oktatás/nevelés/tanítás*. Magyarul semmilyen változatban se hangzik jól, Tóth Árpád „leleményét” viszont akár jobbnak is találhatjuk, mint az eredetit: *Érzelmek iskolája*. A Milne *Winnie the Pooh* című híres meséjének francia fordítása a *Winnie l'ourson* (*Winnie, a medvebocs*) címet kapta, a spanyol verzióban pedig az eredeti cím szerepel (!), Karinthy Frigyes viszont a *Micimackó* címet adta neki, ami megintcsak igazi fordítói lelemény. J. D. Salinger legismertebb regénye a *The catcher in the rye* (*szó szerint: Az elfogó a rozsban*), melynek főhőse egy lázadó kamaszfiú, aki nem akar felnőtté válni, és ha megkérdezik tőle, mi akar lenni, azt feleli, „elfogó a rozsban” (az elfogó – 'catcher' – egy baseball-játékos poszt), ami persze abszurd, nemlétező foglalatosság. A könyv 1964-ben jelent meg magyarul, Gyepes Judit fordításában, *Zabhegyező* címmel. Igazi fordítói lelemény ez is, hiszen a magyar nyelvben aligha találunk képtelenebb elfoglaltságot, mint a 'zabhegyezés'.

Egy spanyol kortárs író, Javier Marías (*magyarul megjelent művei: A szívem fehér; Beleszerelmesedések; Holnap a csatában gondolkodj rám*) egy rövid elbeszélésében (*El viaje de Isaac – Isaac utazása*) találkozottam egy gondolattal, amely mélyen megérintett, és mindjárt felmerült bennem a kérdés, hogyan fordítanám le. A mondat egy hármas átok történetének bölcséleti végkövetkez-

tetése. A harmadik átok elvileg nem teljesedik be, mert akit sújtana (az átok értelmében meg kell majd halnia harmincéves kora előtt, és nem lesz sírhelye), az meg se születik, meg se fogan. A misztika felől közelítve azonban őrajta teljesedik be leginkább, ő a leginkább halott, mert ki se kerül a halál (= nemlét) birodalmából. Az eredeti mondat: “El que no se concibe es quien muere más.” Szó szerinti fordításban: “Aki meg se fogan, az hal meg leginkább.” Logikailag hibás a forrásnyelvi mondat, mert a ‘meghal’ igét (‘muere’) használja, amikor csak az halhat meg, aki él. A ‘halál’ szót (‘muerte’) kellett volna használnia, mert az nemcsak az élettani folyamatot, történést jelenti, amit egész pontosan a nem használatos ‘meghalás’ szóval fejezhetnénk ki, hanem a nemlét birodalmát is. Ennek megfelelően így fordítottam a mondatot: “Meg se foganni a legteljesebb halál.” Egy fordítói kurzuson házi feladatként adtam az eredeti mondatot lefordításra, egy hetük volt a hallgatónak rá. Csak egy valaki boldogult vele a hét hallgató közül, aki azonban nemcsak hogy jobb megoldást talált, mint én, hanem a lehető legjobb megoldással, igazi fordítói leleménnyel szolgált: “Holtabb a holtnál, ki meg sem fogan.” Érdekességként meg kell jegyezni, hogy nem tartozott a kiemelkedően jó képességű leendő fordítók közé.

Újrafordítások

Az idő múlásával a nyelv is változik, legalábbis főleg ami a szóhasználatot illeti, emiatt pedig időről időre indokolt lehet a nagy klasszikusok újrafordítása is. Nem könnyű feladat, hiszen meg kell találni a középutat a klasszikus és a modern nyelvezet között ahhoz, hogy hiteles legyen a fordítás; ne csak tartalmában, hanem nyelvezetében is őrizze a múlt idők szellemét, ugyanakkor befogadható legyen a mai olvasó számára. Ráadásul olyan nagy elődök munkáihoz kell hozzányúlni – költőkről szólva – mint Arany János, Vörösmarty Mihály, vagy a későbbi generációkból Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc. Az újrafordítást esetenként az is indokolja, hogy egy-egy fordítás nem állja ki az idő próbáját, kétségeket vet fel a minősége, vagy akár szembeűnőnek a hiányosságai. Nádasy Ádám nyelvészprofesszor éppen azért vállalkozott három Shakespeare-dráma, a *Hamlet*, a *Lear király* és a

Szentivánéji álom újrafordítására alig egy évtizeddel ezelőtt, mert helyenként elavultnak, a mai befogadó számára sok helyütt nehezen érthetőnek, vagy egyenesen érthetetlennek találta Arany János nyelvezetét. Érdekes sorsot élt meg Baudelaire *Les fleurs du mal* c. verseskötetének magyar fordítása. Először György Oszkár és Térey Sándor fordította le közösen *A rossz virágai* címmel (1920), majd három évvel később Babits Mihály, Szabó Lőrinc és Tóth Árpád *A romlás virágai*, 1991-ben pedig Tornai József ismét *A rossz virágai* címmel. Bár *A romlás virágai* sokkal inkább elnyeri a tetszésünket, a kötet sugalmazását, üzenetét illetően a másik, szövegű változat a helyes, ugyanis nem a romlásból (züllésből), hanem a rosszból, a fájdalomból, szenvedésből, kitaszítottságból, a pusztulásból táplálkozó virágra, a szépre, a költészetre utal. Politikai oka is lehet az újrafordításnak, mint például Albert Camus 1942-ben megjelent *L'étranger* című, a maga idejében kultikus kisregénye, az egzisztencializmus egyik alapműve esetében. Magyarul először 1948-ban jelent meg *Közöny* címmel, Gyergyai Albert fordításában, mely cím tökéletesen megfelelt az előző rendszer kultúrpolitikai elvárásainak: a korabeli, hivatalból elferdített értelmezés szerint a mű a kapitalista társadalomban szükségképpen elidegenedett és kiüresedett ember sorsának allegóriája. Csak a közelmúltban, 2016-ban jelent meg Ádám Péter és Kiss Kornélia új, ideológiától mentes fordításában, az eredetivel egyező, *Az idegen* címmel. J. D. Salinger már említett sikerkönyve se került el az újrafordítást; Barna Imre a szövegű, *Rozsban a fogó* címet adta neki, ami enyhén szólva nem talált osztatlan elfogadottságra, hiszen a könyv elolvasása nélkül nem értelmezhető. Abban azonban egyetértenek a kritikusok, hogy maga a fordítás sokkal hitelesebb, mint az első, mert annak a nyelvezete túlságosan finomkodó az eredeti mű szókimondó stílusához képest.

Egy kis mítoszrombolás

Egyik írásomhoz szükségem volt John Keats Óda egy csalóányhoz c. versének a VII. versszakára. Maga a vers *A világirodalom legszebb versei* c. antológiában (Európa kiadó, 1988) olvasható. Összességében kiváló a fordítás, éppen az említett versszakot azonban néhány ponton eléggé kifogásolhatónak találtam, ami miatt vettem a bátorsá-

got, és magam is megpróbálkoztam a lefordításával.

J. Keats: Ode to a Nightingale (VIIth verse)

Thou was not born for death, immortal Bird!
No hungry generations tread thee down;
The voice I hear this passing night was heard
In ancient days by emperor and clown:
Perhaps the self-same song that found a path
Through the sad heart of Ruth, when, sick for
home,
She stood in tears amid the alien corn.

Tóth Árpád fordítása:

Te nem halálra lettél, és irigy
Idő rád nem tipor, örök madár!
Éji dalod mondhatatlan rég sír így:
Hány császár s bús bohóc hallotta már!
Óh, épp ez a dal járta át talán
A Rúth szívét, állván az idegen
Rozs közt, mikor síró honvágya fáj!

Megkövetve Tóth Árpádot, az alábbiakat kifogásolom a fordításában:
„...irigy idő rád nem tipor” – aligha mondanánk az időről, hogy irigy; a ’hungry generations’ szó szerinti jelentése ’éhes generációk’, de generációk alatt nyilván az évszázadokat kell értenünk. Az pedig, hogy az ’idő tipor’, képzavar, hiszen tiporni csak élőlény képes; a szó hallatán vagy olvastán én mindenekelőtt a bikára asszociálok. Az eredetiben a ’bohóc’ szónak (clown) nincs jelzője; a fordító önkényesen használja egyik kedvenc jelzőjét. (Mint fentebb említettük, a fordítás helyenként

magán viseli a fordító intellektusának, de még lelki alkatának is bizonyos jegyeit.) „a Rúth szívét” – zavaró a határozott névelő a személynév előtt. „...mikor síró honvágya fáj” – újabb képzavar, hiszen csak ő sírhatott, a honvágya semmiképp.

Az én verzióm:

Sorsod, örök Madár, nem csúf földi vég:
Győzöl mohó időn, sorra századon;
Dalod, mit e múltó éjen hallok én,
Hallgatta császár s bohóc is tűnt koron.
És Ruthnak honvágytól bús szívét is
Ez, ugyanez az ének járhatta át,
Míg idegen kalász közt könnyezve állt.
(Megjegyzés: a költő a bibliai nőalakot idézi meg, Ruth könyvében azonban nem esik szó se csalógányról, se madárdalról.)

A fordíthatóság problematikája külön fejezete a fordítástudománynak, és már a próza műfajával kapcsolatban is felmerül. Általános az egyetértés abban, hogy minden fordítás szükségképpen tökéletlen, egyetlen mű se fordítható le veszteségek nélkül, vagyis semmilyen forrásnyelvi szöveg nem ültethető át egy másik nyelvre valamennyi stilisztikai finomságával, konnotációjával, teljes holdudvarával. Különösen érvényes ez a költészetre. Általánosságban elmondható, hogy a klasszikus versek bizonyos mértékig fordíthatók, mint azt láthattuk a fentebbi versszak esetében, a modernebb vagy modern versek már alig, vagy egyáltalán nem. Más szóval a fordítónak a legtöbb esetben a maga versét kell megalkotnia az eredeti alapján, megpróbálva átérezni, átélteni az azt sugalmazó ihletet.

Vessük össze kritikus szemmel az alábbi verset, illetve annak nyersfordítását a műfordításával.

P. Verlaine:

Chanson d'automne

Les sanglots longs
Des violons
De l'automne
Blessent mon coeur
D'une langueur
Monotone.

Nyersfordítás

Az ősz hegedűinek
hosszú zokogásai
monoton mélabúval
sebzik meg
a szívemet.

Őszi sanzon

Tóth Árpád fordítása

Ősz húrja zsong,
Jajong, busong
A tájon,
S ont monoton
Bút konokon
És fájón.

Tout suffocant Et blême, quand Sonne l'heure Je me souviens Des jours anciens Et je pleure.	Minden fojtogató és sápadt, amikor üt az óra, én emlékezem a régi napokra és sírok.	S én csüggeteg, Halvány beteg, Míg éjjél kong, Csak sírok, S elem a sok Tűnt kéj kél.
Et je m'en vais Au vent mauvais Qui m'emporte De çà, de là, Pareille à la Feuille morte.	És elmegyek a gonosz széllel, mely elsodor engem innen-onnan, akár a halott falevelet.	Óh, múlni már, Ősz! hullni már Eresszél! Mint holt avart Mit felkavart A rossz szél...

Azt látjuk, hogy az első versszak a lehetőségekhez képest szöveghű, és a mély mássalhangzók dominanciája jól adja vissza az eredeti versszak hangulatát, zeneiségét. Kifogásolható talán a 'húr zsongása', hiszen egy húr nem képes zsongani, ráadásul a 'zsongás' pozitív tartalmú szó, inkább a tavaszt juttatja eszünkbe, főleg Sinding *Tavaszi zsongás* című rövid zenei remekművének ismeretében. A második versszakban a fordító igencsak eltávolodik az eredetitől, betegként szól magáról, önkényesen, hiszen az eredetiben nem szerepel ilyen utalás. Itt is tetten érhető a fordításpszichológia fentebb már említett állítása. Mint ismeretes, Tóth Árpádnak komplexusa volt gyenge fizikuma és ki-kiújuló tüdőbaja miatt, és bizonyá-

ra ebből az indíttatásból hivatkozik az egészségi állapotára. Kifogásolható a 'halvány' jelző, betegről szólva a 'sápadt' volna a természetes. Az 'éjjél kong' is furcsa szókapcsolat, hiszen rendszeren pl. egy üres hordóra mondjuk, hogy kong. Bár nyilván úgy értendő, hogy kongatják az éjjélt. Egy kis logikai, sorrendiségi hiba is van a versszakban, mert úgy értelmezhető, hogy a költő sír, és amiatt „kél elé a sok tűnt kéj”, nem pedig fordítva. Az utolsó versszak szintén jelentős eltávolodást mutat az eredetitől, amiben nem kap hangot ilyen közvetlen módon a költő halálvágya.

Nagy kihívás, izgalmas vállalkozás volna újrafordítani ezt a kis remekművet is.